

Сава Дамјанов

Филозофски факултет, Нови Сад

ДОК ЈА ПИШЕМ, ПОСТМОДЕРНА СЕ ДЕШАВА

Постмодерна се може сагледати као низ појединачних ауторских рефлексција и прихватити у спознаји да је управо у индивидуализму она релевантна и да су општости и универзалије за њу секундарне. Овакву слободу српска култура тешко ће поднети, посебно зато што су за њу тзв. епохалне и универзалне вредности одувек биле далеко изнад сваког субјективитета; штавише, српској култури дубински је страна идеја да мало и лично садрже велико и опште, пошто она прихвата само експлицитну грандиозност, очигледне синтезе, Смисао који се баш таквим и представља! Опасност и апокрифност доживљаја израженог у наслову овога рада није у његовој привидној самоуверености, него најпре у свести о томе да је *свако* читање легитимно и да су стога различити начини рецепције (перцепције) подједнако валидни – јер, фрагментарно читање већ одавно је доминантније од читања (и памћења) целине и континуитета: дакле, у крајњој инстанци – која од 21. века постаје антипериодизацијска – постоји само индивидуално писање и индивидуална перцепција написаног, а сваки колективни аспект уметности и духовности исказује се као лажан и привремен.

Кључне речи: субјективитет, логоцентризам, постмодерна, фрагментарност, читање, фикционалност, књижевност

Српска књижевна критика и културна јавност прерано су (и злурадо!) сахраниле постмодернизам, као што су веома касно постале свесне његовог постојања и релевантности. Ако се изузме рана Палавестрина студија о постмодернизму схваћеном у кључу тзв. „критичке књижевности“ (што ипак није суштина феномена!), прво осмишљеније откриће постмодерне код нас објавио је тек 1992. Александар Јерков у *Антиолоџији српске прозе постмодерног доба*. До тада су бројни аутори – укључујући и мене самог – полустидљиво и више узгред помињали тај појам поводом нове књижевне продукције, али су били склонији неким другим одређењима („млада српска проза“, „нова проза“, „формизам“ и сл.), као да су зазирали од нечега што је у свету већ одавно била неспорна цивилизацијска чињеница. Да ли је реч о идеолошким недоумицама и зебњама карактеристичним за осамдесете године прошлог века, или тек о

пукој неосвештености водећих стваралаца, можда чак и њиховој веома традиционалној жељи да себе виде изван било којег контекста епохе?! С друге стране, увид у продукцију касних седамдесетих и раних осамдесетих посведочиће да се никако није радило о кашњењу српске књижевности и културе за светским токовима, за шта је она и иначе бивала – углавном неоправдано! – критикована управо од интелектуално анахроних критичара и историчара...

Ако су занос и успон постмодерне почетком 21. века дискретно утихнули у свим димензијама (од језичко-уметничке, преко мултимедијалне, па све до интерпретацијско-дискурзивне), поставља се питање шта је дошло после ње, независно од тога што она није ишчезла нити исцрпела своје могућности?! Теза да извесни неореализам увек следи после артистички оријентисаних праваца и епоха, само је делимично тачна, јер такви правци и епохе углавном окончавају маниристичким врхунцима, после којих долази повратак изворној литерарности: она пак никако није у реалистичком мимезису, већ у једноставном причању приче, или најједноставнијим видовима песништва, дакле - у поступцима и значењима који се супротстављају уметности схваћеној као ерудитном, комплексном и компликованом феномену. Дискутабилно је наравно да ли у наше доба такав повратак уопште може да се догоди с обзиром на сложену и сваком доступну информативно-традицијско-интертекстуалну мрежу, али је још дискутабилније да ли политички коректна (или некоректна), квазиангажована и псеудореалистичка књижевност (каква покушава да се афирмише на нашој културној сцени!) представља достојну и адекватну замену за још увек НЕИСТРОШЕНИ постмодернизам?! Да ли невешто, сирово упуштање у тренди-тематику психолошке, социолошке или историјске врсте представља праву интелектуалну и вредносну апокалипсу, а не постмодерно писмо које се са појмом апокалипсе (и његовим бујним контекстом) понајвише поигравало?! Са колико се истинских аргумената управо за постмодерну везивала идеја свеколиког Краја: краја stoleћа-миленијума (што су хронолошке категорије), смрти Бога (што је теолошки проблем), краја историје и идеологије (што су циклични цивилизацијски процеси), кризе вредности и идентитета (што је етичка и психолошка проблематика), краја уметности и књижевности (што је само поетичка законитост која подразумева смену старих и долазак нових парадигми)...

Чини се да су најљући противници постмодерне покушавали да је дисквалификују овим лажним аргументима, пошто су схватили да ће је тешко функционализовати и употребити у разне утилитар-

не сврхе – што иначе представља традиционално очекивање некреативних, нормативних, припростих духова, када је реч о књижевности, уметности, филозофији па и науци. И не догађа се први пут у историји цивилизације, само су квазиаргументи различити: треба ли - сходно наведеном - подсећати да је једна бриљанта појава каква је класицизам у 18. и 19. веку критикована као неоригинална и плагијаторска, или да се међуратна авангарда отписивала као деструктивни експеримент и антиуметничка претња самом систему Културе (тј. културолошком канону ствараном од почетака цивилизације)?! Увек се радило о томе да духовност која нема јасну употребну, практичну димензију (па макар и ону педагошку, значењски поучну!) ваља обезвредити и релативизовати, те случај „апокалиптичне“, „ларпурлартистичке“ и „књишке“ постмодерне није нов: стога не чуде перманентна негодовања бардова српске књижевности о њеној анационалности и глобализму (недавно се, рецимо, огласио Д. Михаиловић), која од деведесетих имају увек исти идеолошки карактер. Заиста, како интерпретирати књижевност чија је суштина лудистичка, која не претендује на „илузију веродостојности“ и не крије своју аркомбинаторичност, како је зауздати и упрегнути у кола „озбиљних“, универзалних и епохалних порука, садржаја, значења?! Како признати истински пораз логоцентризма и дати право привидној неозбиљности, како прихватити да илузионизам може бити реалан, како мистификацију и недвосмислену фикционализацију разумети као стварно релевантну?! Можда је једини одговор у промени начина мишљења, у промени вишемиленијумског поимања књижевности и духовности уопште, у признању чињенице да смо сведоци апокалипсе просветитељског света (а у ствари, света утемељеног у антици као корену модерне западноевропске цивилизације), света који се истрошио не због постмодернизма него зато што је почивао на ограниченим и краткорочним премисама.

У том контексту, постмодерно доба може се схватити као епоха која указује на почетак једне будућности у којој више ништа неће бити исто, не само на духовном него и на искуствено-материјалном плану (тзв. „стварност“). Као што су књижевност и уметност бескрајно прошириле своје границе (тачније, освојиле просторе где границе више не постоје и где књижевно-уметнички артефакт може бити СВЕ!), ушавши неопозиво у сферу виртуелног и мултиреалног (чему су пресудну потврду дали електронски, дигитални медији), тако је и монистичка слика света у општијем контексту избледела да би се почели промаљати обриси једне сасвим отво-

рене, полицентричне визије. Питање субјекта који је наизглед постао ирелевантан („смрт аутора“ и сл.) замењено је алтернативним субјективитетима, могућим стварно-нестварним идентитетима који се из дела у дело могу мењати (или постојати истовремено) попут електронских адреса или профила на Фејсбуку. Ако се узме у обзир чињеница да се време перманентно убрзава (а сходно томе и ход Историје!), водећи ка сопственој релативизацији, онда постаје јасно колико је апсурдна чежња за традиционалним категоријама (укључујући и апокалипсу као крај и почетак у исти мах!) и колико је потребно спознавати и промишљати ствари на начин кореспондентан процесима 21. века и трећег миленијума. То у крајњој линији значи да постмодерна као стање духа и као књижевни правац не егзистира попут минулих феномена ове врсте, те да проблем њеног окончања и сумирања остаје отворен барем онолико дуго колико буду потрајале нове цивилизацијске премисе чији је интегрални део: у сваком случају, њено наслеђе јесте продуктивно и остаће продуктивно до неког преокрета који ће бити снажнији и универзалнији него што је то нови књижевни правац, нова филозофија или нова идеологија.

Пророци Краја, они коју су постмодерну видели као пуку декаденцију и сумрак једног великог уметничког и духовног развитка (зачетог још у антици), превидели су суштинске, онтолошке промене не само у уметности и духовности него и у самој стварности и њеном доживљају: зато сам се и пробудио једног 1. јануара у трећем миленијуму, а да се ништа епохално није збило, јер су епохална збивања уистину почела знанто раније. Али та епохална збивања више се не дешавају као прекретница, преврат, већ су скривена и наликују пре малим исклизнућима из континуитета него коперниканским обртима: можда баш зато што је цивилизација тако дуго била окренута ка споља – како у смислу истраживања спољашњег света, тако и у смислу популаризације и примене унутрашњих открића (шта би, на пример, значила Шопенхауерова филозофија да није канонизован као класик, шта Фројдова психоанализа да није почела масовно терапеутски да се употребљава...). Колективни, општи систем вредности понео је и помињане пророке Краја и не треба им замерити што нису били кадри да уоче како је управо тај систем већ одавно у самртном ропцу: произвољност новог индивидуализма која на преласку из 20. у 21. век постаје све очигледнија донела је и размишљања о будућој цивилизацији усамљеника који комуницирају готово искључиво у техносфери. Без обзира да ли је тај футур 2010. године већ остварен као презент (подсетимо, ствар-

но време убрзава се – или су то времена из Ајнштајнове четврте димензије?), очито је да универзалне и масовне категорије више нису нужност већ ствар слободног (произвољног!) избора, да неке личне, сасвим приватне мултипликоване реалности творе адекватне системе вредности и да стога субјективни доживљаји разноврсним феноменима дају смисао (док тзв. „објективни“ смисао делује као фикција, или у бољем случају – пука конвенција!). Једно скоро интровертно цивилизацијско окретање ка унутра, на чијем фону друштвена екстровертност (углавном заснована на посредним, а не непосредним искуствима!) делује као морално-хуманитарна норма, дакле такво окретање суштински помера тежиште са спољашњег ка унутрашњем космосу - допуњавајући древно алхемијско правило да су макрокосмос и микрокосмос Исто идејом да је овај други ипак драгоценiji, важнији и – истинитији. Када ово сагледамо из перспективе књижевности, разумећемо зашто је већ данас тешко безрезервно типовати на то шта јесте класична национална и светска баштина (а сутра ће такво типовање бити скоро немогуће), зашто је такође сам појам „класика“ у уметности речи девалвиран пошто ослобођеном читаоцу релевантни могу бити и Андрић и Мир Јам (у разним рецепцијским кодовима, тим пре што су обесмишљени чврсти канони укуса!), те зашто ја после свега намеравам да напишем *Моју приватну историју књижевности* (студију без иједне фусноте и теоријског доказа!) - као синтезу која ће доврхунити Дамјановљева истраживања на пољу науке о књижевности током последње три деценије...

Тако се на крају овога текста аутор вратио његовом почетку, садржаном у самом наслову и првој - дакле најважнијој тези! Чак и ако би се на један анахрон начин могло размишљати о завршетку сложених процеса названих постмодерном, они уистину трају докле год живи моја Књижевност (у свим видовима којима се бавим). Да ли је она (а са њом и постмодернизам!) жива само онда када је конкретно исписујем, или још више након тога – када се упути кроз простор и време (па и оно које долази после ауторове физичке смрти)?! Ако је субјект постао Закон (а јесте!), ако је микрокосмос важнији од тзв. макрокосмоса (а јесте!), онда се и постмодерна може сагледати као превасходно индивидуална категорија (тј. као низ појединачних ауторских рефлексивности!) и прихватити спознаја да је управо у том индивидуализму она релевантна, да су општости и универзалије за њу секундарне, те да њено дешавање јесте и биће перманентно све док опстаје макар и једна једина реч писана постмодерним писмом. Ово није утопистичко-оптимистичка,

романтичарска визија већ визија која отвара нове погледе и на комплетно литерарно и духовно наслеђе: чини ми се да су се коначно стекли услови да свака лична рецепција тога наслеђа добије одређени легитимитет (у зависности од формата самога реципијента). Овакву слободу српска култура тешко ће поднети, посебно зато што су за њу тзв. епохалне и универзалне вредности одувек биле далеко изнад сваког субјективитета; штавише, српској култури дубински је страна идеја – страна колико и алхемија, хаику и сл.! - да мало и лично (тј. микрокосмос!) садрже велико и опште, пошто она прихвата само експлицитну грандиозност, очигледне синтезе, Смисао који се баш таквим и представља! Српска култура је чак поносна на своју инертност и увек је спремна да различите и битно другачије (па и овакве!) визије одбаци као неозбиљне, експерименталне, исувише алтернативне, несврсисходне са становишта некаквог „мејнетрима“ - а који она сама у сваком нараштају изнова мањевише потврђује и канонизује. Баш зато она није кадра да барем као равноправне вредносне и традицијске одреднице доживи Вука и Кодера, Андрића и авангардисте, Добрицу Ћосића и Радомира Константиновића, на пример: кажем барем као равноправне, иако је јасно да се упорно и до досаде „здраворазумски“ пренаглашава управо линија Вук-Андрић-Ћосић, а остале – поменуте и непоменуте – маргинализују и омаловажавају (мада је питање који би аутори за истински ослобођеног читаоца – ослобођеног превасходно од рецепцијских клишеа и валоризацијских стереотипа - били изазовнији).

Ако се у овом контексту нешто значајно не промени (а промене сензибилитета и перцепцијских парадигми данас су важније од истрошених и превазиђених промена праваца, поетика и сл.), српска култура неће опстати у наредном веку, а моја размишљања биће још ирелевантнија од књижевног ексцеса („алтернативе“), јер неће имати ко да их подцени или прогласи неозбиљним. Постмодернизам је коначно схватио да је фикционалност (тачније - виртуелност) прави и једини дом књижевности, уметности и свих духовних дисциплина: зато је суштинско освајање тог дома и тих простора важније за будућност него освајање простора тзв. материјалне стварности. Насловну синтагму могао бих допунити (мада ми се чини да се таква допуна подразумева!) и гласила би овако: док ја пишем, постмодерна се дешава и дешаваће се докле год постоји макар један читалац мојих текстова. Опасност и апокрифност оваквога мога доживљаја није у његовој привидној самоуверености, него најпре у свести о томе да је СВАКО читање легитимно (дакле, нема

више категорије „повлашћених“ читалаца и судова) и да су стога различити начини рецепције (перцепције) подједнако валидни – јер, фрагментарно, „цик-цак“ читање (а посебно одговарајуће усвајање и памћење својеврсног „резимеа“ дела) већ одавно је доминантније од читања (и памћења) целине и континуитета: дакле, у крајњој инстанци – која од 21. века постаје антипериодизацијска – постоји само индивидуално писање и индивидуална перцепција написаног, а сваки колективни аспект уметности и духовности исказује се као лажан и привремен. Дакле: док ја пишем, постмодерна се дешава, а када више не будем писао, дешаваће се и даље...

Sava Damjanov

WHILE I AM WRITING, POSTMODERNISM IS HAPPENING

Summary

Postmodernism can be conceived as a series of separate reflections by individual authors and thus accepted in the awareness that it is precisely in individualism that it is relevant and that generalities and universalities are of secondary importance to it. Serbian culture will find such freedom difficult to tolerate, since it has always regarded the so called epochal and universal values as the ones set high above all subjectivities; furthermore, the idea that the small and personal contain large and general is profoundly foreign to Serbian culture, as it accepts only explicit grandiosity, obvious syntheses, Meaning presenting itself precisely as such! The danger and apocryphalness of the experience expressed in the title of this paper is not in its ostensible self-confidence, but primarily in the awareness that *each and every* reading is legitimate and that different ways of reception (perception) are hence equally valid – fragmentary reading has now for long been more dominant than reading (and memorizing) the whole and continuity: therefore, given the ultimate instance – which becomes antiperiodizational from the 21st century on – there are only individual writing and individual perception of the written, whereas each collective aspect of art and spirituality articulates itself as fake and temporary.

Key words: subjectivity, logocentrism, postmodernism, fragmentariness, reading, fictionality, literature

Прихваћено за штампу септембра 2010.